

РОЗВИТОК РОЗУМОВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ДИДАКТИЧНІЙ ГРІ

Смолюк І. О.

ВСТУП

Третє тисячоліття ознаменоване інформаційною революцією, коли освічені люди цінуються як справжнє національне багатство. Необхідність орієнтуватися у зростаючому обсязі знань ставить високі вимоги до розумового виховання підростаючого покоління. Найважливіше завдання сучасної освіти полягає у формуванні особистості, яка має високий рівень розумового розвитку, здатна ефективно засвоювати знання і застосовувати їх на практиці. Пошук нових психолого-педагогічних підходів до розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку стає все більш значущим, оскільки саме активність розуму є однією з основоположних властивостей особистості. Відомо, що розумове виховання і розвиток дітей полягає не тільки в тому, щоб дати дітям знання, а й навчити їх використовувати ці знання в різноманітній діяльності.

Концепція нової української школи визначила потребу перебудови її роботи по-новому не втрачаючи актуальності питання розумового розвитку дошкільників. Зарубіжна класична та вітчизняна педагогіка, дослідження сучасності досягли чимало в обґрунтуванні змісту, завдань розумового розвитку. При цьому вчені спирались на багатий досвід народної педагогіки.

В народі кажуть, що щаслива та людина, яка має світлий і гострий розум; подвійно таланить тому, хто має ще й душу добру, серце чуйне. Формувати в дитячому садку, в сім'ї таку щасливу людину – завдання сьогодення.

Тому не дивно, що проблема розумового виховання, інтелектуального розвитку займає чільне місце серед науково-методичного доробку та педагогічних досліджень.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дитини старшого дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті відповідно до міжнародних стандартів якості освіти. Він орієнтує сучасних фахівців дошкільного профілю у виборі

завдань та змісту роботи з дітьми таким чином, щоб не тільки озброювати їх певною сумою знань, але і відкривати перед ними «науку життя», яка сприяла б формуванню творчих якостей, розвитку розумової активності з розвиненим почуттям власної гідності та відповідальності за свої вчинки. Відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти до кінця дошкільного періоду у дитини мають бути сформовані пізнавальні процеси (пам'ять, мислення, уява, увага) і здібності, а також елементи логічного мислення [7].

Основним змістом розумового виховання є розвиток розумових здібностей, розумової активності, здатності дитини самостійно ставити пізнавальні завдання та знаходити способи їх вирішення. Дитина розумово розвивається тоді, коли їй надається можливість відкривати, творити, міркувати, сперечатися. Розумовий розвиток дошкільників займає чільне місце в освітньому процесі закладів дошкільної освіти. Видатні педагоги і психологи досліджували і продовжують робити це зараз в плані пошуку найоптимальніших шляхів розумового розвитку дітей.

Пошук нових психолого-педагогічних підходів до розвитку розумової активності дітей в дошкільному віці стає все більш значущим, оскільки саме активність розуму є однією з основоположних властивостей особистості. Розумове виховання і розвиток дітей полягає не тільки в тому, щоб дати дітям знання, а й навчити їх використовувати ці знання в різноманітній діяльності.

Інтерес становлять теоретичні закономірності становлення та розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор, виявлені та обґрунтовані провідні педагогічні умови використання дидактичних ігор як засобу розвитку розумової активності. Важливим чинником у розв'язанні досліджуваної проблеми, є систематичне використання дидактичних ігор в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

1. Вплив дидактичної гри на розвиток розумових здібностей старших дошкільників

Сучасний стан розробки проблеми співвідношення навчання та розвитку дає можливість говорити про різні її напрямки. Л. Виготський, критично переглянувши наявні точки зору (В. Джеймс, К. Коффка, Ж. Піаже), створив теорію, згідно з якою навчання не підпорядковується пасивному стану розвитку дитини, а навпаки, добре організоване навчання «веде за собою» розвиток. На основі цього положення В. Давидов, Л. Занков, Г. Костюк,

О. Леонт'єв, В. Моляко, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін. висловлювали думки, що психічний розвиток в цілому, а розумовий зокрема, визначається змістом, системою і способами передачі інформації. Теорія розвивального навчання передбачає оптимістичну точку зору щодо можливостей розвитку всіх дошкільників.

У дослідженнях Т. Бабасвої, Л. Венгера, Н. Виноградової, О. Запорожця, А. Люблінської, М. Поддьякова, А. Сорокіної, Є. Тихеєвої, Л. Артемової підкреслюється думка про те, що діяльність повинна ставити дитину перед необхідністю спрямовувати свою розумову активність на пошук і використання наявних у неї знань і дій для вирішення нового завдання. Встановлено, що чим цікавіша така діяльність, тим більший емоційний вплив вона робить на дитину, тим більший ефект вона дає.

В загальнопедагогічному, психологічному, методичному планах проблема знайшла своє відображення в працях Я. Коменського, Й. Песталоцці, К. Ушинського, Ю. Фаусек, Л. Шлегер, Є. Тихеєвої. Окремі аспекти проблеми піднімали вчені М. Поддьяков, М. Веракса, Л. Парамонова, С. Ніколаєва.

У контексті нашого дослідження значний інтерес викликали роботи Л. Артемової, Л. Жулідової, Т. Поніманської. Цікавими і змістовними є роботи Л. Грегуля, С. Русової, Л. Шовкової (виокремлення значення різноманітних практичних дій в розумовому вихованні), Г. Альтшулера, Уільма Дж. Гордона (роль і місце розвивального навчання в розумовому розвитку старших дошкільників, суть та принципи методики ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань)) [4, 8, 9].

Дослідження психологів (О. Леонт'єва, Д. Ельконіна) показали, що розвиток дитини відбувається у всіх видах діяльності, але, перш за все, у грі. У численних психолого-педагогічних дослідженнях доведено важливість застосування різних форм і методів розвитку розумової активності дітей у процесі дошкільної освіти (Л. Артемова, Т. Поніманська, Н. Яришева). Одним із таких методів є дидактична гра – це гра спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок. Дидактичні ігри підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості, актуалізують їхній досвід, збагачують чуттєвий досвід дитини, забезпечують розвиток сприймання та розумової активності. Нерідко ігри з дидактичними матеріалами є основним засобом навчання і виховання, за допомогою

яких вихователь готує дитину правильно сприймати об'єкти і явища навколишнього світу [3, с. 6–7].

У процесі роботи з дітьми вихователями використовуються різні форми, види, зміст роботи, але вся його діяльність (тут мається на увазі саме роль і місце вихователя в системі взаємодії всіх учасників освітнього процесу в цілому) спрямована на всебічний і гармонійний розвиток дітей.

Варто зауважити, що роботу з розумового розвитку дітей слід розглядати як один з напрямків роботи вихователя, що є базовим в цілому розвитку дитини.

Як показало дослідження важливим є проведення своєчасного моніторингу успіхів вихованців, тому що саме моніторинг дозволяє оцінити не тільки успіхи дітей, а й проаналізувати ступінь ефективності роботи самого педагога, а педагог, на підставі отриманих результатів робить висновок про правильність обраних технологій і методів роботи як з групою дітей у цілому, так і з конкретною дитиною і при необхідності вносить корективи в план своєї роботи.

Використання діагностики, вважаємо, важливою справою, ще тому що в роботі необхідно знати зону активного розвитку (тобто те, що дитина може досягнути зараз і сама без допомоги дорослого) і зону найближчого розвитку (те, що вона поки сама зробити не може, але прагне і з часом навчиться це робити самостійно) для більш ефективної і спрямованої роботи.

Якщо виходити з твердження, що розвиток розумових здібностей дітей – це складова частина всієї роботи вихователя, то має місце при оцінці ефективності цього напрямку в роботі опиратися на загальні результати розумового розвитку та результати сформованості пізнавальних процесів, які є основою розумових здібностей.

Проте, існує при цьому певного роду формальність, тому що результат – це не завжди є цифри, виведені в рівень, а найкращий показник розумового розвитку – це вміння дитини-дошкільника отримувати нові знання, вміння міркувати, доказово мислити, здогадуватися, виявляти розумове напруження, фантазувати, робити самостійні висновки, вибудовувати задуми творів, малюнків, конструкцій тощо.

Здійснивши аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми розумового виховання дітей дошкільного віку, визначивши важливість і значущість досліджуваної теми, ми розпочали експериментальне дослідження проблеми розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку у дидактичній грі.

Експеримент проводився в три етапи: констатувальним, формувальним і контрольним.

Метою констатувального експерименту було виявити рівень розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку; визначити місце використання дидактичних ігор як засобу розвитку їх розумової активності. Для вирішення поставлених завдань було обрано комплекс методів дослідження: бесіди з дітьми, аналіз результатів діяльності дітей, документації вихователів, ігрові методи, математичні і статистичні методи, а саме методи вимірювання, реєстрування, ранжування.

У констатувальному експерименті взяло участь 32 дитини Комунального закладу «Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 7 «Волиняночка» м. Володимир-Волинського. До дослідної роботи ми залучили вихованців, що склали дві вибірки – контрольну групу № 1 «Бджілка» 17 дітей (КГ) та експериментальну групу № 2 «Ромашка» 15 дітей (ЕГ) однакової за основними показниками (рівень фізичного, психічного, розумового розвитку).

Для визначення рівня розумової активності у дітей старшого дошкільного віку нами було обрані наступні показники та відповідні їм критерії:

Таблиця 1.1

Показники та критерії розумової активності

Показники	Критерії оцінки
Увага (стійкість, концентрація)	вміння заштриховувати необхідні фігурки
Пам'ять (обсяг)	запам'ятовування 7–8 назв предметів
Сприйняття	вміння розрізняти 3–4 відтінки будь-якого кольору; уміння зіставляти за величиною 7-10 предметів однакової форми; уміння визначати відмінності двох фігур різної форми; уміння розділяти складну фігуру на декілька більш простих
Уява	домалювати розпочате зображення, доповнивши його деталями; самостійно скласти невелику казку або історію на задану тему;
Елементи логічного мислення	встановлювати родо-видові відносини між поняттями; вміння відображати класифікаційні ознаки (побудова моделі класифікаційних ознак між поняттями).

Для визначення розвитку розумової активності у дітей старшого дошкільного віку ми пропонували дітям виконати три блоки завдань

та дати відповідь на запитання експериментатора. **Перший блок** було спрямовано на визначення стійкості уваги і пам'яті, цей блок включав наступні завдання:

1) дидактичні ігри на розвиток уваги: «Розстав крапки за зразком», «Коректурна проба»;

2) дидактичні ігри на розвиток пам'яті: «Магазин», «Пари слів».

Дидактичні ігри на розвиток уваги.

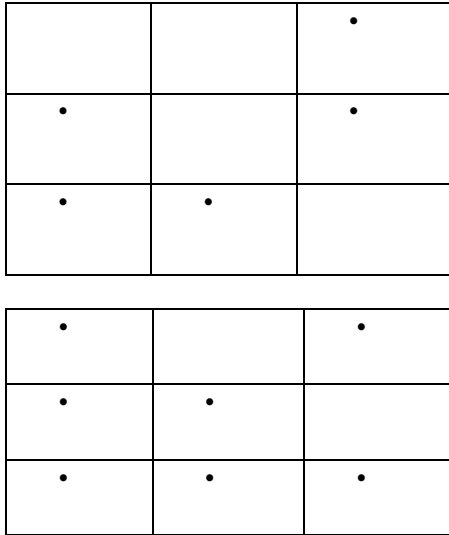
Гра № 1 «Розстав крапки за зразком».

Матеріал: демонстраційні плакати, поле з 9 клітин і крапки – на кожен дитину.

Завдання. Діти розглядають зразки, які висять на дошці. У кожній дитини є таке саме поле, але без крапок. Крапки дитина повинна поставити. Дається кожній дитині індивідуальне завдання. Дитина повторює малюнок на простому полі за зразком.

•		
	•	
•		•

•	•	
•	•	
•	•	

Гра № 2 «Коректурна проба».

Матеріал: бланк із намальованими мордочками корівок у чотири рядки.

Завдання. Знайдіть корівок:

- 1) з 1 вухом і 1 рогом (перекреслити);
- 2) з 2 рогами і 2 вухами (взяти в кружечок);
- 3) з 2 рогами і 1 вухом (підкреслити);
- 4) з 1 рогом і 2 вухами (поставити хрестик).

Дидактичні ігри на розвиток пам'яті.

Гра № 1 «Магазин».

Матеріал: 25 різних іграшок.

Завдання. Викликається дитина і дається їй завдання сходити до магазину та купити там 5–8 предметів. Дитина йде до столу-магазину, на якому викладені різні предмети (10 шт.). Вона по пам'яті вибирає, кладе у валізу і несе покупку до експериментатора. Перевіряється правильність виконання завдання.

Гра № 2 «Пари слів».

Завдання. Називається 10 пар слів, пов'язаних за змістом (стіл – чашка; кішка – молоко; дівчинка – лялька; хлопчик – машинка; тарілка – суп; дерево – гілка; курка – яйце; двері – замок; будинок –

дах; кофта – гудзик). Потім називається перше слово, а дитина каже друге.

Другий блок завдань було спрямовано на визначення сприйняття і уяви. Він включав наступні завдання: «Закінчи розповідь», «Живий звук».

Гра «Закінчи розповідь».

Вихователь зачитує початок речення або 2–3 фрази розповіді. Наприклад: Я пішов до ванної кімнати вмитися. Відкрив кран, і тут раптом...

Завдання гравців – скласти якомога більше незвичайних та оригінальних варіантів його закінчення.

Гра «Живий звук».

Вчитель пропонує описати звук (дощ, дзвоник, скрип дверей). Для цього він запитує гравців: Який він – товстий чи тонкий, широкий чи вузький, добрий чи злий, гострий чи тупий...?

Третій блок завдань було спрямовано на діагностику логічного мислення. Воно включало дидактичні ігри на розвиток мислення: «Підбери пару», «Будівельник».

Гра «Підбери пару».

Завдання. Дітям пропонується підібрати пари до слів за закономірностями:

птах – пір'я;
учитель – школа;
стіл – скатертина;
ранок – сніданок;
осінь – дощ;
книга – читати.

Гра «Будівельник».

Матеріал: демонстраційний плакат з будівлею, набір кубиків.

Завдання. Скласти із кубиків фігуру, дивлячись на намальований зразок.

Кількісний аналіз результатів виконання завдань дітьми відображено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Емпіричні значення показників розумової активності

№	(КГ) «Бджілка» Прізвище, ім'я дитини	Показники розумової активності					Середня оцінка
		Блок I		Блок II	Блок III		
		Розвиток уваги	Розвиток пам'яті	Сприйняття, уява	Логічне мислення		
1.	Паюк Олександр	4	4	4	4	4	
2.	Поліщук Артем	3	4	5	4	4	
3.	Гись Ілля	5	5	5	5	5	
4.	Голуб Назар	3	3	3	3	3	
5.	Корнійчук Вероніка	5	4	4	3	4	
6.	Максимук Лук'ян	4	4	4	4	4	
7.	Іщук Вікторія	5	4	4	3	4	
8.	Баран Владислава	3	3	3	3	3	
9.	Гайдун Максим	5	4	3	4	4	
10.	Мисенюк Данило	3	3	3	3	3	
11.	Гетьман Єва	4	4	4	4	4	
12.	Даниляк Іван	3	3	3	3	3	
13.	Степанюк Анастасія	5	5	3	3	4	
14.	Янович Віра	3	3	3	3	3	
15.	Климчук Христина	3	3	3	3	3	
16.	Хиць Ангеліна	4	5	4	3	4	
17.	Волошина Валерія	4	4	4	4	4	
	(ЕГ) «Ромашка»						
1.	Семенуха Арсен	4	4	5	3	4	
2.	Дименко Назар	3	3	3	3	3	
3.	Клюд Аріна	3	3	3	3	3	
4.	Федорук Яна	3	3	3	3	3	
5.	Ігнатенко Арсен	5	4	4	3	4	
6.	Шава Соломія	5	5	5	5	5	
7.	Пархоменко Назар	4	4	4	4	4	
8.	Романюк Злата	4	4	4	4	4	
9.	Олексюк Артем	3	3	3	3	3	
10.	Степанюк Олександр	5	5	5	5	5	
11.	Степанюк Андрій	3	3	3	3	3	
12.	Форостяк Мілана	4	5	3	4	4	
13.	Нікалаєва Мілана	4	4	4	4	4	
14.	Гречаник Данііл	3	3	3	3	3	
15.	Демченко Вікторія	4	4	4	4	4	

Оскільки діапазони варіації середніх значень досліджуваної змінної однакові, то для виявлення відмінностей у контрольній та експериментальній групах застосувати Q-критерій Розенбаума неможливо. Для перевірки висунутої нами гіпотези ми використали U-критерій Манна-Уїтні. За допомогою даного критерію встановлюється відмінність між вибірками. Сформулюємо статистичні гіпотези.

H_0 : рівень розумової активності дошкільників експериментальної групи (ЕГ) не відрізняється від рівня розумової активності дошкільників контрольної групи (КГ).

H_1 : рівень розумової активності дошкільників експериментальної групи (ЕГ) відрізняється від рівня розумової активності дошкільників контрольної групи (КГ).

Таблиця 1.3

Ранжовані значення показників розумової активності

(КГ) Бджілка		(ЕГ) Ромашка	
Показники	Ранг	Показники	Ранг
5	31	5	31
4	21	5	31
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	4	21
4	21	3	6,5
4	21	3	6,5
3	6,5	3	6,5
3	6,5	3	6,5
3	6,5	3	6,5
3	6,5	3	6,5
3	6,56,5		
3	6,5		
Сума рангів	280	Сума рангів	248

Емпірична сума рангів $\sum R_{ic} = 280 + 248 = 528$;

Теоретична сума рангів $\sum R_{it} = \frac{N(N+1)}{2}$;

тобто $\sum R_{it} = 32 * (32 + 1) / 2 = 528$; отже $\sum R_{ic} = \sum R_{it}$. Це свідчить про те, що ранжування вірне і ми можемо підрахувати емпіричне значення U-критерію Манна-Уїтні:

$$U_e = n_1 n_2 + \frac{(n_x + 1) - Tx}{2};$$

Підставимо числові значення у попередню формулу:

$$U_e = 17 \cdot 15 + 17 \cdot 18 / 2 - 280 = 128$$

За таблицею знаходимо критичне значення критерію:

$$U_k = 83 \text{ на рівневі значимості } p = 0,05$$

$$U_e > U_k$$

Отже, приймаємо нульову гіпотезу H_0 , альтернативну H_1 відкидаємо. Це означає, що рівень розумової активності дошкільників експериментальної групи (ЕГ) не відрізняється від рівня розумової активності дошкільників контрольної групи (КГ).

Показники, отримані за даною методикою можуть коливатися від 3 до 5. Оцінка близька до 3 свідчить про досить низький рівень розумових навичок. Оцінка 4 – середній рівень, близька до 5 – високий.

Аналіз наведених даних дозволяє зробити наступні висновки про особливості сформованості пізнавальних процесів у дітей старших груп на момент середини листопада 2021 року:

- пам'ять – недостатній обсяг пам'яті (із запропонованих 8 назв предметів діти в середньому відтворюють 3–4, що свідчить про низький рівень обсягу пам'яті, діти, що відтворювали 5–6 назв мають середній рівень обсягу пам'яті; відтворити всі 8 назв не зміг ніхто).

- увага – недостатня концентрація і слабка стійкість уваги на завданні, відволікання на зовнішні подразники (шум, шепіт дітей), внаслідок чого погано діти виконали завдання.

- сприйняття – відчувались значні складнощі при визначенні відтінків основних кольорів; недостатньо розвинені вміння зіставляти за величиною предмети різної форми, визначати відмінності двох фігур різних форм.

- уява – відчувались значні труднощі при необхідності домалювати розпочате зображення, доповнивши його деталями; самостійно можуть скласти невелику розповідь або казку, але зміст нецікавий, простий, елементи фантазії у творі мінімальні.

- елементи логічного мислення – зазнають труднощів при встановленні родо-видових і класифікаційних відносин між поняттями.

Отже, результати якісного аналізу показали, що в більшості дітей, поряд із наявністю уявлень про колір, форму відсутнє розуміння родо-видових зв'язків і класифікаційних відносин між поняттями

(у 5 дітей виникали труднощі при класифікації предметів, у 3 дітей не сформоване уявлення про відтінки окремих кольорів), недостатній обсяг пам'яті (9 дітей не в змозі відтворити назви 3–4 предметів), недостатня концентрація і стійкість уваги на завданні (3 дітям взагалі важко сконцентрувати свою увагу на завданні).

З метою дослідження особливостей прояву пам'яті нами був проведений експеримент: дітям з невеликими паузами були зачитані слова конкретного, а потім абстрактного змісту (по 7 слів). При цьому дітям необхідно було запам'ятати і відтворити їх по пам'яті. Дослідження показало, що слова конкретного змісту діти запам'ятовують краще. Так, 7 слів назвали 3 дітей, 6 слів – 5 дітей, 5 слів – 9 дітей, 4 слова – 10 дітей, 3 слова – 5 дітей. Слово «діжка» не запам'ятав ніхто, це пояснюється тим, що діти не знають зі свого власного досвіду предметного значення цього слова.

Отже, результати констатувального експерименту засвідчили, що діти старшого дошкільного віку мають різний рівень розвитку розумової активності.

У дошкільників немає глибокого і систематичного аналізу властивостей і якостей предметів, які сприймаються. Це підтверджується нашим дослідженням. Дітям було запропоновано намалювати з натури червону чашку з білими смужками зверху і знизу, яка була виставлена на демонстраційній підставці. Діти швидко розглядали її, називали ознаки, прагнули швидше намалювати, не звертаючись до натури. В результаті на їх малюнках чашки виходили різних розмірів і форм, відрізнялись кольором від зразка.

Враховуючи всі показники цього критерію, за показниками розумового розвитку дітей було поділено на три групи:

- 1) діти, розумова активність яких висока;
- 2) діти, розумова активність яких середня;
- 3) діти, розумова активність яких низька.

На підставі теоретичних розробок та результатів констатувальної частини дослідження, де зазначені «слабкі» місця дітей у формуванні і розвитку пізнавальних здібностей, видно, що потрібне проведення корекційно-розвивальної роботи в даному напрямку і корекція наявних результатів у даної групи дітей можлива. Нами було визначено напрямки завдань корекційно-розвивальної роботи:

- 1) здійснити відбір змісту дидактичних ігор;
- 2) збудувати систему їх використання з метою оптимізації корекційного педагогічного впливу на пізнавальний розвиток дитини-дошкільника.

Зауважимо, що наведені в даному дослідженні дидактичні ігри – це лише невелика частина системи використаних дидактичних ігор, як одного із способів розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку.

З метою вирішення завдань, зазначених в даній частині практичного дослідження (формувальний експеримент), необхідно було розробити систему дидактичних ігор, яка б передбачала розвиток розумової активності дітей старшого дошкільного віку.

Всі дидактичні ігри спрямовані на розвиток мислення і мовлення дітей, формують різні сторони цього процесу. Від об'єкта до слова і від слова до об'єкта – два взаємопов'язаних підходи, які використовувалися при розробці системи ігор.

Перша група ігор – це ігри, що формують вміння виділяти основні, характерні ознаки предметів і явищ, порівнювати, зіставляти їх. Проводяться вони по типу ігор-загадок («Розкажи про мене», «Магазин», «Хто я?», «Радіо», «Так – ні», «Відгадай загадки», «Що за птиця?»). У цій групі ігор слід особливо сказати про ігри, що спрямовані на вміння складати зв'язну, цікаву, послідовну розповідь про той чи інший предмет, враховуючи всю сукупність його ознак, на вміння порівнювати, класифікувати, узагальнювати і це все виявляється в логічній чіткості, доказовості промови, що сприяє не лише активізації словникового запасу дітей, але й розширює ознайомлення дитини зі світом речей, явищ, їх властивостями, якостями.

Друга група – ігри, які виховують вміння групувати, узагальнювати предмети за певними ознаками («Потяг», «Узагальни через протиставлення», «Кому що потрібно?», «Назви одним словом», «Групування слів» тощо).

Третя група – ігри, що вимагають від дітей вміння відрізнити реальні явища від нереальних, помічати алогізми, робити правильні умовиводи, розуміти гумор («Хто більше помітить і пояснить небилиць?», «Придумай небилиці сам», «Буває – не буває»).

Четверта група – ігри, що формують вміння володіти собою, увагу, винахідливість, кмітливість («Чарівні перетворення», «Усе навпаки», «Хто більше?»).

Умови та методика проведення ігор передбачає:

1. Зробіть ігри цікавими, уникайте сухості, збережіть в грі те, що її відрізняло б від занять (бесід, розповідей) і дидактичних вправ. Цікавість повинна полягати в правилах, що спонукають дитину думати. Крім того, широко використовуються такі ігрові елементи, як жеребкування, лічилки, розігрування фантів.

2. Створіть умови для розумової та рухової активності всіх дітей, що беруть участь у грі. Правила гри не повинні будуватися так, щоб грали двоє, а інші чекали своєї черги. Активні мають бути усі: одні загадують, інші відгадують; одні називають предмети, інші їх лічать; одні видумують оповідання-небилиці, інші слухають їх і за тим викривають та ін.

Дидактичні ігри можуть проводитися як під час занять (як ціле заняття або частина його), так і в години ігор. Якщо вихователь хоче закріпити або уточнити ті або інші знання, отримані на занятті, він проводить гру на матеріалі цього заняття.

Перша група ігор. «Де була Наталочка?» Правила її вимагають від дітей вміння описати не предмет, а обстановку, процес, наприклад працю людей. Таким чином, знання дітей, які вони тут використовують, повинні бути не тільки ширші, а й більш узагальненими; від дітей потрібні спостережливість, кмітливність. Вихователь розповідає: «У дитячий садок прийшла нова дівчинка Наталочка. Вийшла вона з кімнати і заблукала. Ходить по дитячому садку і заглядає в різні двері. Розкажіть, що вона побачила у нашому дитячому садку, що робили дорослі, діти, а ми відгадаємо, в яку ж кімнату заглянула Наталочка». Діти описують кухню («Наталочка заглянула в двері і побачила величезну плиту, на ній стояли великі-превеликі каструлі, дві тітки у білих фартухах і косинках варили обід, смажили котлети»), медичну кімнату, групові, зал. Так вони вчаться складати невеликі оповідання, в яких описується обстановка і праця дорослих. Ускладнюючи гру, вихователь іншим разом, використовуючи цю ж ситуацію, ставить інше завдання: «Коли нова дівчинка Наталочка приїхала до нашого міста, їй захотілося побачити, що в ньому є цікавого, красивого, які вулиці, парки, будинки. Розкажіть, куди б могла піти Наталочка і що вона могла б побачити, а ми відгадаємо, куди ж потрапила Наталочка». Діти розповідають про різні об'єкти будівництва, парки, вулиці, установи. Щоб виявити знання дітей, можна запропонувати їм розказати про міста нашої Батьківщини, про те, що б могла побачити Наталочка, наприклад, поїхавши з татом у відпустку.

«Переїжджаємо на нову квартиру». Мета: Навчити дітей розрізняти предмети, схожі за призначенням і схожі зовні, допомогти запам'ятати їх назви; активізувати в мові дітей відповідний словник.

Ігровий матеріал:

1. Предметні картинки (парні): чашка – склянка, кружка – чашка, масельничка – цукорниця, чайник – кавник, каструля – сковорідка, хустка – косинка, шапка – капелюх, сукня – сарафан, светр –

безрукавка, пальто – куртка, шуба – зимове пальто, брюки – шорти, шкарпетки – гольф, панчохи – шкарпетки, туфлі – босоніжки, тапочки – сандалі, люстра – настільна лампа.

2. Коробочки для складання.

Грають 6–9 дітей. Вихователь вручає кожній дитині 2–3 пари картинок, наприклад: чашка – склянка, туфлі – босоніжки, люстра – настільна лампа. Розповідає: «Діти, ми отримали нову квартиру. Треба зібрати всі речі і спакувати їх для переїзду. Спочатку я буду спакувувати посуд. Ви мені будете допомагати. Подавайте мені тільки ту річ, яку я назву. Будьте уважні – багато предметів зовні схожі. Не сплутайте, наприклад, кухоль з чашкою, чайник з кавником. Зібраний посуд я складу в синю коробку». Вихователь називає по одному предмету з кожної пари, наприклад кавник. Якщо дитина помиляється (дає чайник), картинка залишається у неї. До кінця гри у дітей не повинно залишитися жодної картинки. Програвшим вважається той, у кого залишилися картинки. Потім для активізації в мові дітей відповідного словника вихователь пропонує одній дитині виймати з коробки зібрані картинки і говорити, що вона дістала, а іншим – називати предмет, об'єднаний в пару з тим, що показується.

Друга група ігор дидактичні ігри, що вимагають від дітей уміння групувати предмети, узагальнювати їх за тими або іншими ознаками. Ігри, що сприяють формуванню вмінь правильно вживати слова, що виражають видові і родові поняття, розвитку процесів аналізу і синтезу.

«Назви три предмети». Вихователь пояснює правила гри: «Діти, зараз ми пограємо. Я скажу слово, а ви назвіть три предмети, які відносяться до цього слова. Наприклад, я скажу слово взуття. Які три предмети можна назвати цим словом? (Чоботи, черевики, калоші). Вихователь називає узагальнюючі слова (фрукти, меблі, комахи, гриби і т. д.), потім після невеликої паузи кидає м'яч тому, хто має відповісти. Після відповіді дитина кидає м'яч назад. Якщо вона не змогла назвати три предмети, він вдаряє м'ячем об підлогу і дитина платить фант. Іншим разом вихователь називає три предмети, а діти повинні назвати їх одним узагальнювальним словом.

Третя група ігор. «Хто більше зафіксує небилиць?» Діти слухають казку-небилицю. Помітивши небилицю дитина відкладає убік фішку (паличку, аркуш). Коли казка прочитана, вихователь пропонує перерахувати помічені небилиці того, у кого фішок відкладено менше. Решта слухають, потім доповнюють його відповідь. Слухаючи казку-небилицю, діти помічають в ній небилиці,

пояснюють нелогічність в судженнях, непослідовність у вчинках дійових осіб.

Така гра вимагає великої розумової напруги: діти повинні одночасно уважно слухати, порівнювати реальне з вигаданим, відразу ж реагувати, відкладаючи убік фішку, запам'ятовувати алогізми і потім розповідати про них.

Четверта група ігор. Ігри цієї групи сприяють формуванню таких рис характеру дитини, як уміння володіти собою, винахідливість, увагу, швидкість реакції на слово. Однією з улюблених дітьми є гра «Фанти». Чим вона цікава? Дитина-ведучий повинна проявляти винахідливість у підборі питань, щоб змусити партнера помилитися і сказати заборонене слово, розмістити його. Впродовж усієї гри учасникам необхідно пам'ятати заборонені слова, вчасно замінювати їх іншими, не розсміятися, якщо вийде смішне поєднання слів. Вона захоплююча, сповнена різних вигадок і знахідок самих дітей. Для розвитку уваги використовувалися такі ігри, як «Меблі», «Які звуки повторюються?», «Відлуння». Вихователь включає окремі слова по черзі у свою розповідь. Дитина, умовне ім'я якої називає вихователь, повинна відповісти на сигнал: встати або кивнути головою. Так само вводилося правило: хто вчасно не відгукнеться, встає за стілець і чекає коли в оповіданні знову з'явиться його ім'я. Вихователь намагається швидше включити в розповідь неухважного гравця, щоб він швидко сів на місце.

І в цій серії ігор мають бути передбачені ускладнення. Спочатку розповідь ведеться повільно, з невеликою паузою, після оголошення умовного імені. Далі темп розповіді прискорюється, а отже, від дітей потрібна більша напруженість і уважність.

2. Динаміка ефективності розвитку розумових здібностей старших дошкільників у дидактичній грі

У системі навчання і виховання дошкільників активно використовуються дидактичні ігри, які розвивають спостережливість, уяву, пам'ять, мислення, мовлення, сенсорні орієнтації дітей в розмірах, формах, максимально задіюють інтелектуальний потенціал у пізнанні світу і себе.

Дидактична гра – це гра, яка спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Дидактичні ігри підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості [10, с. 235].

Використовують дидактичні ігри у навчанні та вихованні дітей усіх вікових груп за необхідності актуалізувати їхній досвід, повторити, уточнити, закріпити набуті знання і уявлення про природні явища, працю і побут людини. Часто ігри з дидактичними матеріалами є основним засобом навчання і виховання, за допомогою яких вихователь готує дитину правильно сприймати об'єкти і явища навколишнього світу.

Дидактична гра збагачує чуттєвий досвід дитини, забезпечує розвиток сприймання. Наприклад, розбираючи і збираючи пірамідку, підбираючи парні картинки діти вчаться називати і розрізняти колір, форму предметів. Розвиток сенсорних здібностей у дидактичній грі відбувається разом із розвитком логічного мислення і вміння формулювати думки словами, адже для розв'язання ігрового завдання дитині доводиться знаходити характерні ознаки предметів і явищ, порівнювати, класифікувати їх, робити висновки, узагальнення. Виконання цікавих ігрових вправ сприяє розвитку спостережливості, довільної уваги, швидкого і міцного запам'ятовування. Зміст і правила дидактичних ігор допомагають формуванню у дітей моральних уявлень і понять (про бережне ставлення до предметів як продуктів праці дорослих, про норми поведінки, стосунки з однолітками і дорослими).

Ігри з дидактичними іграшками, картинками, природними матеріалами сприяють естетичному розвитку, оскільки навчившись розрізняти кольори і форми, дитина починає помічати, оцінювати їх. Цікава дидактична гра викликає позитивні емоції, поліпшує самопочуття, в ній зміцнюються м'язи рук, що сприяє підготовці дітей до письма, образотворчої діяльності [4, с. 4].

Особливий вплив здійснює дидактична гра на розумовий розвиток дітей. Розумовий розвиток – це сукупність кількісних і якісних змін, що відбуваються в розумовій діяльності дитини у зв'язку з віком, збагаченням досвіду та під дією виховних впливів. У старшому дошкільному віці швидким темпом йде накопичення знань, формується мова, удосконалюються пізнавальні процеси, дитина опановує найпростіші способи розумової діяльності. Забезпечення розумового розвитку старшого дошкільника має велике значення для всієї його подальшої діяльності.

Розумовий розвиток дитини здійснюється під впливом соціального середовища. У процесі спілкування з оточуючими він засвоює мову, а разом з нею і сформовану систему понять. У результаті вже в дошкільному віці дитина опановує мову настільки, що користується нею вільно як засобом спілкування.

Розумовий розвиток дошкільника відбувається в процесі діяльності: спочатку у спілкуванні, предметній діяльності, грі, а потім і в навчальній, трудовій, продуктивній (малювання, ліплення, аплікація, конструювання).

Найбільш ефективно розумовий розвиток відбувається під впливом навчання і виховання.

Сучасна педагогічна наука вважає, що основними показниками розумового розвитку старшого дошкільника є засвоєння системи знань, накопичення їх фонду, розвиток творчого мислення та опанування способів пізнавальної діяльності, необхідних для набуття нових знань.

Щоб правильно організувати виховання розумової активності старших дошкільників, треба знати закономірності і можливості їх розумового розвитку. З їх урахуванням визначаються завдання, зміст, організація та методи розумового виховання. Вітчизняна психологія і педагогіка займаються вивченням закономірностей і можливостей розумового розвитку в дошкільному віці щоб знайти шляхи оптимального вирішення завдань виховання розумової активності: максимально використовувати можливості дитини, з одного боку, і не допустити перевантаження, яке може викликати загальне ослаблення організму – з іншого.

Вчені досліджують багато питань розумового розвитку і виховання. Вивчаються закономірності розвитку відчуттів, сприйняття, що потрібно для розробки змісту і методів сенсорного виховання як основи розумового виховання дошкільників; досліджується формування наочно-дієвого, наочно-образного і понятійного, логічного мислення дітей; з'ясовуються особливості формування пізнавальних здібностей; розробляються зміст і методи розумового виховання в різні періоди дошкільного дитинства.

До кінця дошкільного віку у дітей накопичується досить великий запас елементарних знань про навколишній світ, вони володіють основними розумовими операціями (порівнянням, узагальненням, аналізом та ін.), здатні виділяти суттєві і несуттєві ознаки предметів і явищ, встановлювати деякі причинно-наслідкові зв'язки, в них формуються зачатки навчальної діяльності. Повноцінний розумовий розвиток відбувається тільки в процесі організованої діяльності, тому завдання педагогів полягає як у створенні відповідних умов для цього, так і в здійсненні цілеспрямованих виховних впливів на дитину [6, с. 60].

Виховання розумової активності – це цілеспрямований вплив дорослих на розвиток активної розумової діяльності дітей. Воно

включає: повідомлення доступних знань про навколишній світ, їх систематизацію, формування пізнавальних інтересів, інтелектуальних навичок і вмінь, розвиток пізнавальних здібностей.

Особливо велика роль виховання розумової активності у підготовці дітей старшого дошкільного віку. Опанування запасу знань, розвиток розумової активності і самостійності, набуття інтелектуальних умінь і навичок – це важливі передумови для успішного навчання в школі та для підготовки до майбутньої трудової діяльності.

Дитина в дошкільні роки кожен день стикається з новими для неї предметами і явищами. Однак накопичення знань і уявлень без відповідного керівництва йде безсистемно: вони можуть бути поверхневі, нерідко помилкові. Дитина думає, що «хмара – це вата», а «зірки – електричні лампочки». Спостерігаючи навколишнє життя, вона самотужки намагається робити висновки.

Завдання педагога полягає в послідовному збільшенні у дітей запасу знань, їх упорядкуванні, уточненні, систематизації. Дитина повинна отримати чіткі уявлення про навколишні предмети, їх призначення, деякі якості (колір, величина, форма) і властивості (б'ється, ламається, рветься, летиться і ін.), про матеріали, з яких вони зроблені. Вона набуває також знання про деякі природні явища, їх взаємозв'язки і закономірності (характерні ознаки пори року і взаємозв'язку між цими ознаками, типові особливості деяких тварин і зв'язки їх зі способом життя цих тварин і т. п.). У процесі спостережень за явищами неживої природи, розвитком рослин, комах, тварин вихователь формує у дітей уявлення про світ.

Старших дошкільнят знайомлять з доступними їм суспільними явищами і подіями. Важливим завданням виховання розумової активності є розвиток пізнавальних психічних процесів – відчуттів, сприйняття, пам'яті, уяви, мислення, а також розвиток мови.

Пізнання навколишнього світу починається з відчуттів і сприймань. Чим вище рівень їх розвитку, тим багатші можливості пізнання навколишньої дійсності. Тому в закладі дошкільної освіти велика увага приділяється сенсорному вихованню.

Особлива роль у старшому дошкільному віці належить розвитку мовлення. Людина користується рідною мовою для вираження своїх думок і розуміння висловленого іншими. Опанування мови дає дитині можливість отримувати знання про дійсність опосередковано (через розповідь, художній твір, пояснення вихователя і т.п.), а не тільки шляхом безпосереднього сприйняття предметів або явищ. У закладі дошкільної освіти вирішуються такі завдання мовного

розвитку, як збагачення словника, формування граматичного ладу мовлення, розвиток зв'язного мовлення.

У старшому дошкільному віці у дітей формується здатність свідомого запам'ятовування, збільшується обсяг пам'яті; завдання полягає в тому, щоб тренувати довільну пам'ять, збагачувати її корисними знаннями.

Велика увага приділяється розвитку уяви: вона необхідна для будь-якої творчої діяльності. У перші дошкільні роки відбувається відтворення уяви, на основі чого з накопиченням життєвого досвіду і розвитком мислення формується творча уява. Для молодшого дошкільника характерне наочно-дієве і наочно-образне мислення. На цій основі у старшого дошкільника розвивається словесно-логічне, понятійне мислення. Вихователь формує у дітей аналітико-синтетичну розумову діяльність, яка дає можливість глибше розуміти явища, виділяти суттєві і несуттєві властивості.

Допитливість – якість властива дитині. Вона виражається в активному інтересі до навколишнього світу, в прагненні все розглянути, помацати, привести в дію. Про наявність допитливості свідчать і численні запитання.

Вихователь підтримує допитливість дошкільнят, організовуючи спостереження, намагаючись вчасно відповісти на виникаючі у них питання, спрямовуючи їхню думку на самостійний пошук відповіді. Завдання розумового виховання – розвивати дитячу допитливість, допитливість розуму й формувати на їх основі стійкі пізнавальні інтереси [2, с. 14].

Перед закладом дошкільної освіти стоїть завдання розвивати розумові здібності дитини. Здібностями в психології прийнято називати такі властивості особистості, які створюють передумови до успішного опанування тієї чи іншої діяльності. Здібності виявляються і розвиваються в процесі відповідної діяльності. Розумові здібності людини можуть характеризуватися такими якостями розуму, як кмітливість (швидкість розумової реакції), критичність (здатність об'єктивно оцінювати факти, явища, результати праці і аналізувати їх, помічати помилки і ін.), допитливість (здатність до наполегливого пошуку розв'язання розумової задачі, використання різних способів для відшукування правильної відповіді), вдумливість.

Вихователь таким чином організує розумову діяльність дітей, щоб сприяти розвитку цих якостей. Для розвитку кмітливості він проводить ігри, де треба швидко дати відповідь («Назви наступне число», «Скажи навпаки», «Літає – не літає» та ін.), у швидкому темпі

вирішувати нескладні завдання; для розвитку критичності розуму залучає дітей до аналізу дитячих робіт, відповідей; для розвитку допитливості організовує елементарну дослідницьку діяльність, пропонує завдання-головоломки.

Одним із завдань розумового виховання дошкільників є розвиток інтелектуальних умінь і навичок, тобто формування найпростіших способів розумової діяльності: обстеження предметів, виділення в них суттєвих і несуттєвих ознак, порівняння з іншими предметами і т. д. Ці вміння і навички є складовими елементами пізнавальної діяльності, вони допомагають дитині успішно опановувати знання [5, с. 62].

Одним із прийомів формування розумової активності дошкільників є дидактична гра, в якій одночасно діють два начала: навчальне, пізнавальне та ігрове, цікаве. Це зумовлено потребою пом'якшення переходу від однієї провідної діяльності до іншої, а також тим, що в процесі гри діти легше засвоюють знання, отримують уявлення про навколишнє життя. На відміну від навчальних занять, у дидактичній грі навчальні, пізнавальні завдання ставляться не прямо, коли педагог пояснює, вчить, а побічно – діти опановують знання, граючись. Навчальне завдання в таких іграх замасковане, на першому плані, мотивом його виконання стає природне прагнення дитини гратися, виконувати певні ігрові дії.

Відбір пізнавальних завдань для дидактичних ігор здійснюється у відповідності до розділів програми навчання і виховання, з урахуванням вікових особливостей дітей.

Формами реалізації ігрової дії можуть виступати:

1) різноманітні ігрові маніпуляції з предметами та іграшками – підбір, складання і розкладання їх, нанизування;

2) «зачин», який створює у дітей ігровий настрій (використовується у вигляді казки, пісеньки, оповідання, внесення чарівної іграшки, секретного листа);

3) здійснення пошуку і знахідка потрібної іграшки, предмета, числа, звуку, слова;

4) загадування і відгадування загадок;

5) виконання певної ролі;

6) змагання (індивідуальне або колективне);

7) особливі ігрові рухи, такі як удари в долоні, стрибки, промовляння вголос, імітація дій [3, с. 45].

Успіх у вирішенні дидактичної задачі досягається шляхом використання різноманітних ігрових дій і, як правило, одним з них є змагання. Бажання дітей досягти ігрової мети, виграти змушує краще сприймати навколишнє, спостерігати, обстежувати предмети,

порівнювати їх, помічати незначні відмінності в їх ознаках (колір, форма, величина, матеріал), підбирати і групувати предмети за загальними ознаками, розрізняти і відтворювати музичні звуки по висоті, тембру, динаміці.

Обов'язкове виконання правил вимагає від дітей спільних або послідовних дій, зосередженості, самостійності. У дидактичній грі навчання тісно пов'язане із завданнями виховання, коли спільно з засвоєнням знань створюються умови для виховання у дітей дружніх взаємин, дисциплінованості, витримки.

Однак, щоб ігри повністю вирішували зазначені в них завдання, необхідно суворо дотримуватися методики їх проведення. У методику проведення дидактичної гри входять: оголошення назви гри; повідомлення про розташування її учасників (сидячи за столом, стоячи біля дошки, групові об'єднання) і порядку використання ігрового матеріалу; пояснення ходу гри (ігрових завдань); показ вихователем виконання окремих дій; підведення підсумків ігри та оголошення переможця [6, с. 70].

Оголошення гри може проходити в звичайній формі, коли педагог оголошує її назву і спрямовує увагу дітей на наявний дидактичний матеріал, об'єкти дійсності. Назви багатьох ігор говорять уже про те, що і як треба виконувати, наприклад, «Знайди дерево за описом», «Запам'ятай літери», «Продовжуй далі», «Виклади фігуру», «Загадай, ми відгадаємо» та ін.. Іноді назву гри діти дізнаються по костюмах тих персонажів, які заходять до них безпосередньо перед початком гри. У грі «Що потрібно учневі?» беруть участь «Буквар», «Пенал», «Портфель», «Зошити», «Олівці» та інші, діючи за заздалегідь підготовленим нескладним сценарієм. Гра «Казка в гості до нас прийшла» може початися з приходу казкових персонажів. І тут вихователь сам може не розкривати ігрові дії, а після постановки ігрового завдання запропонувати дітям подумати, як грати, що за чим виконувати. При цьому заохочує ініціативу дітей, їх знахідки, здогадки [1, с. 50].

Дуже важливо створити в грі умови для розумової активності всіх дітей. Наприклад, в окремих іграх можна використовувати м'яч, який ведучий, що стоїть в центрі, кидає різним дітям, які стоять по колу, вимагаючи відповіді на поставлене питання (ігри «Що це за птах?», «Продовжуй далі», «Скажи навпаки»). З цією ж метою застосовується паличка-виручалочка. Добре, якщо поєднується розумова активність з руховою (можна запропонувати дітям імітувати політ та біг птаці, виконувати певне число стрибків, ударів та ін.).

Без задалегідь встановлених правил ігрова дія розгортається стихійно і дидактичні завдання можуть залишитися невиконаними. Тому правила гри визначаються вихователем до її початку і носять навчальний і організуючий характер. Спочатку пояснюється дітям ігрове завдання, а потім спосіб його виконання.

Навчальні правила спрямовані безпосередньо на організацію пізнавальної діяльності дітей, розкривають перед ними характер і спосіб виконання ігрових дій (розглянути предмети, порівняти їх за окремими ознаками, перевірити правильність відповіді, проявивши при цьому винахідливість, кмітливість).

Як правило, щоб підвищити активність дітей у грі і зберегти до неї тривалий інтерес, при її повторюваності дидактичні та ігрові завдання ускладнюються. Для цього педагогом використовується винесення нового ігрового матеріалу, введення додаткових ролей, заміна наочного дидактичного матеріалу на словесний і ін.

Керуючи дидактичною грою, вихователь повинен пам'ятати про добровільність участі в ній дітей. У цьому відношенні гра відкриває більші, у порівнянні з навчальною діяльністю, можливості для прояву ініціативи, творчого пошуку, виникнення з боку дітей запитань, пропозицій за змістом гри. Не можна примушувати дитину грати, можна тільки пробуджувати у неї бажання грати, створювати відповідний ігровий настрій і підтримувати його протягом гри.

У нових дидактичних іграх роль ведучого виконує педагог. В міру засвоєння ігор ця роль може доручатися добре підготовленим дітям, а вихователь непомітно виконує контролюючу функцію. Щоб дидактична гра увійшла в самостійний фонд ігрової діяльності, дитина повинна опанувати вміння пояснювати гру. Як і в будь-якій грі, діти домовляються, де і в що вони будуть грати, на свій розсуд об'єднуються в групи, здійснюють необхідні дії, вступаючи при цьому в ігрові та реальні відносини у відповідності до змісту та правил гри, а також до бажань її учасників.

Широко використовуються в самостійній діяльності дітей настільно-друковані ігри з правилами. Це ігри типу лото, мозаїка, доміно, парні і розрізні картинки, кубики і більш складні – шашки, шахи, ігри-головоломки. Пропонуючи ці ігри вперше, вихователь знайомить з їх назвою, виконанням ігрових дій, закріплює правила гри в спільній з дітьми діяльності. Цим самим педагог дає зразки виконання дій, вказує на неправильне виконання їх окремими учасниками, показуючи при цьому зразки контролю за діями партнера. Такий настільний матеріал характеризується великою

наочністю і барвистістю, в процесі гри з яким дитина може активно діяти, залучати до спільних дій однолітків.

Отже, щоб правильно підійти до реалізації завдань розумового виховання, необхідно глибоко знати закономірності розумового розвитку дитини. Саме в цьому напрямку працюють вчені психологи та педагоги. Вивчення вікових можливостей розумового розвитку дітей спрямоване на з'ясування закономірностей та особливостей розвитку здібностей дітей, пізнавальних інтересів, формування наочно-образного мислення дітей, передумов логічного мислення. На основі всіх виявлених закономірностей розумового розвитку дітей старшого дошкільного віку визначається зміст і методи виховання розумової активності на різних етапах вікового становлення дитини.

Для оцінки ефективності і результативності педагогічної дії на процес розумового розвитку дошкільнят з використання системи дидактичних ігор як одного із засобів розумового виховання використовувався відповідний діагностичний матеріал. В дослідженні брали участь ті ж 32 дітей старшої групи. Нами були отримані наступні дані представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Емпіричні значення показників розумової активності

№ п/п	(КГ) «Бджілка» Прізвище, ім'я дитини	Показники розумової активності				
		Блок I		Блок II	Блок III	Оцінка в середньому
		Розвиток уваги	Розвиток пам'яті	Сприйма-ття, увага	Логічне мислення	
1.	Паюк Олександр	4	5	4	3	4
2.	Поліщук Артем	3	4	5	4	4
3.	Гись Ілля	4	4	4	4	4
4.	Голуб Назар	3	3	3	3	3
5.	Корнійчук Вероніка	5	4	4	3	4
6.	Максимук Лук'ян	5	5	5	5	5
7.	Іщук Вікторія	3	3	3	3	3
8.	Баран Владислава	4	4	4	4	4
9.	Гайдун Максим	5	4	3	4	4
10.	Мисенюк Данило	3	3	3	3	3
11.	Гетьман Єва	3	3	3	3	3
12.	Даниляк Іван	5	4	3	4	4
13.	Степанюк Анастасія	5	3	4	4	4
14.	Янович Віра	3	3	3	3	3

15.	Климчук Христина	4	4	3	5	4
16.	Хиць Ангеліна	5	5	3	3	4
17.	Волошина Валерія	4	4	4	4	4
	(ЕГ) «Ромашка»					
1.	Семенуха Арсен	5	5	5	5	5
2.	Дименко Назар	5	3	5	3	4
3.	Клод Аріна	3	3	3	3	3
4.	Федорук Яна	4	4	4	4	4
5.	Ігнатенко Арсен	5	4	4	3	4
6.	Шава Соломія	5	5	5	5	5
7.	Пархоменко Назар	5	5	5	5	5
8.	Романюк Злата	4	5	4	3	4
9.	Олексюк Артем	4	4	4	4	4
10.	Степанюк Олександр	5	5	5	5	5
11.	Степанюк Андрій	5	3	4	4	4
12.	Форостяк Мілана	5	5	5	5	5
13.	Ніколаєва Мілана	4	5	4	3	4
14.	Гречаник Данііл	4	5	3	4	4
15.	Демченко Вікторія	5	5	5	5	5

Аналіз отриманих результатів проілюстрував перевагу показників, що характеризують експериментальну групу. Для перевірки достовірності подібного висновку ми використали U-критерій Манна-Уїтні. За допомогою даного критерію встановлюється відмінність між вибірками.

Сформулюємо статистичні гіпотези.

H_0 : дошкільники експериментальної групи (ЕГ) не перевищують дошкільників контрольної групи (КГ) за рівнем розумової активності.

H_1 : дошкільники експериментальної групи (ЕГ) перевищують дошкільників контрольної групи (КГ) за рівнем розумової активності.

Таблиця 2.2

Ранжовані значення показників розумової активності

(КГ) «Бджілка»		(ЕГ) «Ромашка»	
Показники	Ранг	Показники	Ранг
5	29	5	29
4	16	5	29
4	16	5	29
4	16	5	29
4	16	5	29
4	16	5	29

4	16	4	16
4	16	4	16
4	16	4	16
4	16	4	16
4	16	4	16
4	16	4	16
3	3,5	4	16
3	3,5	4	16
3	3,5	3	3,5
3	3,5		
3	3,5		
Сума рангів	222,5	Сума рангів	305,5

Емпірична сума рангів $\sum R_{ie} = 222,5 + 305,5 = 528$;

Теоретична сума рангів $\sum R_{it} = \frac{N(N+1)}{2}$ \$;

тобто $\sum R_{it} = 32 * (32 + 1) / 2 = 528$; отже $\sum R_{ie} = \sum R_{it}$. Це свідчить про те, що ранжування вірне і ми можемо підрахувати емпіричне значення U-критерію Манна-Уїтні:

$$U_e = n_1 n_2 + \frac{(n_x + 1)}{2} - T_x;$$

Підставимо числові значення у попередню формулу:

$$U_e = 17 * 15 + 15 * 16 / 2 - 305,5 = 70$$

За таблицею знаходимо критичне значення критерію:

$U_k = 83$ на рівневі значимості $p = 0,05$

$$U_e < U_k$$

Отже, відкидаємо нульову гіпотезу H_0 , альтернативну H_1 приймаємо. Це означає, що дошкільники експериментальної групи (ЕГ) перевищують дошкільників контрольної групи (КГ) за рівнем розумової активності.

Наочно демонструє відмінності між групами класифікація оцінок за розподілом частот, що виглядає наступним чином:

(КГ) «Бджілка». Показники розумової активності:

Оцінка	Частота, f
5	1
4	11
3	5

(ЕГ) «Ромашка». Показники розумової активності:

Оцінка	Частота, f
5	6
4	8
3	1

Отже, ми бачимо з розподілу частот, що частота високих оцінок у експериментальній групі переважає частоту високих оцінок у контрольній групі.

Аналіз порівняльних результатів показав, що в розумовому розвитку дітей експериментальної групи сталися позитивні зміни в усіх рівневих показниках. Так, значно змінився в кращу сторону показник високого рівня з 2 дітей до 6 дітей, середнього рівня збільшився з 7 дітей до 8; низький рівень на початку роботи з дітьми складав 6 дітей – на кінець періоду роботи з виділеною групою дітей показник низького рівня знизився до відмітки 1 дитина – усе вищезазначене стосується загального показника розумового розвитку.

Наведені дані дають підстави стверджувати, що сталися значні зміни в плані сформованості пізнавальних процесів і є позитивна динаміка в їх розвитку. Відзначені якісні і кількісні перетворення в показниках.

Низький рівень – одна дитина. Середній рівень – зріс як в цілому за показниками сформованості пізнавальних процесів, так і в окремо взятих показниках (елементи логічного мислення). Високий рівень – зріс.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало підстави сформулювати такі загальні висновки:

1. Розумове виховання передбачає формування в дошкільників пізнавальних інтересів, накопичення різноманітних знань і вмінь, опанування мови. Розумове виховання дитини не можна розглядати у відриві від психічного розвитку, від багатства інтересів, почуттів, інших рис, що створюють її духовне обличчя. Пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення, мова, уява) – складові частини будь-якої людської діяльності, вони дозволяють людині визначати задалегідь мету, плани і зміст майбутньої діяльності, програвати в уяві хід цієї діяльності, свої дії і поведінку, передбачати результати своїх дій та керувати ними у ході виконання.

До змісту виховного процесу дітей старшого дошкільного віку належить виховання розумової активності, розвиток інтелектуальних умінь і навичок, уваги, сприйняття, пам'яті, мислення, допитливості і розумових здібностей.

2. Щоб реалізувати завдання розумового виховання, необхідно глибоко знати закономірності розумового розвитку дитини. Саме у цьому напрямку працюють вчені психологи та педагоги. Вивчення вікових можливостей розумового розвитку дітей спрямоване на з'ясування закономірностей та особливостей розвитку здібностей дітей, їх пізнавальних інтересів, формування наочно-образного мислення, передумов логічного мислення. На основі всіх виявлених закономірностей розумового розвитку дітей старшого дошкільного віку визначається зміст і методи виховання розумової активності на різних етапах вікового становлення дитини.

Виховання розумової активності – це, перш за все, розвиток активної розумової діяльності дошкільників. Повноцінне розумове виховання відбувається тільки в педагогічно доцільній організації діяльності.

3. Використання дидактичної гри, в якій одночасно діють два начала: навчальне (пізнавальне) та ігрове (цікаве), зумовлене потребою пом'якшення переходу від однієї провідної діяльності до іншої, а також тим, що у процесі гри діти легше засвоюють знання, отримують уявлення про навколишній світ.

4. Суть методики використання дидактичних ігор у процесі розумового виховання дітей старшого дошкільного віку полягає в тому, що у дітей послідовно розширюються уявлення про окремі об'єкти оточуючого середовища, формується логічне мислення, вміння аналізувати, класифікувати та порівнювати. Провідною формою роботи виступає повсякденне спілкування вихователя з дітьми з використанням матеріалу дидактичних ігор. Розроблена методика використання дидактичних ігор як засобу розвитку розумової активності вимагає дотримання низки педагогічних умов, серед яких: використання дидактичних ігор у процесі спілкування з дітьми в різних видах діяльності в контексті вирішення завдань розумового виховання; використання наочності у процесі роботи з дидактичними іграми.

5. Аналіз результатів експерименту показав, що після проведеної роботи з розумового виховання, зокрема розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор, дітей з високим рівнем розумової активності в ЕГ стало 84%, у

КГ – 24%; із середнім рівнем в ЕГ – 16%, у КГ – 38%; низький рівень в ЕГ не виявлено, у КГ – 38%.

Отже, дослідно-експериментальним шляхом доведено ефективність використання дидактичних ігор як засобу розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують можливості використання дидактичних ігор на більш ранніх етапах розвитку дитини дошкільного віку (середній дошкільний вік), а також розширення спектру методів, які варто використовувати в роботі з дидактичними іграми, вивчення специфіки їх використання, враховуючи індивідуальні особливості дітей.

АНОТАЦІЯ

В роботі теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку у дидактичній грі.

Робота аналізує теоретичні закономірності становлення та розвитку розумової активності дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор. Виявлені та обґрунтовані провідні педагогічні умови використання дидактичних ігор як засобу розвитку розумової активності. Важливим чинником у розв'язанні досліджуваної проблеми, є систематичне використання дидактичних ігор в освітньому процесі закладів дошкільної освіти.

У зміст виховного процесу дітей старшого дошкільного віку входить виховання розумової активності, розвиток інтелектуальних умінь і навичок, уваги, сприйняття, пам'яті, мислення, допитливості і розумових здібностей.

Суть методики використання дидактичних ігор у процесі розумового виховання дітей старшого дошкільного віку полягає в тому, що у дітей послідовно розширюються уявлення про окремі об'єкти оточуючого середовища, формується логічне мислення, вміння аналізувати, класифікувати та порівнювати. Провідною формою роботи виступає повсякденне спілкування вихователя з дітьми з використанням матеріалу дидактичних ігор. Розроблена методика використання дидактичних ігор як засобу розвитку розумової активності вимагає дотримання низки педагогічних умов, серед яких: використання дидактичних ігор у процесі спілкування з дітьми в різних видах діяльності в контексті вирішення завдань розумового виховання; використання наочності у процесі роботи з

дидактичними іграми, чітка організаційна структура освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология : учебник для студентов вузов. М. : Академический проект, 2004. 704 с.

2. *Артемова Л. В.* Вчися граючись. Навколишній світ у дидактичних іграх дошкільнят : книга для вихователів дитячих садків та батьків. Київ : Томіріс, 1995. 112 с.

3. *Артемова Л. В.* Моделі структур дидактичної гри та ігрових стосунків. *Дошкільнє виховання*. 2005. № 4. С. 6–7.

4. Венгер Л. А., Д'яченко О. М. Игры и упражнения по развитию умственных способностей у детей дошкольного возраста : книга для воспитателя детского сада. М. : «Просвещение», 1989.

5. Її величність гра : теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник статей / за ред. Г. С. Тарасенко. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. 322 с.

6. *Нечиторук Н. І., Томей О. П.* Розвивальні ігри для дошкільників. Харків : Видавнича група «Основа», 2007. 192 с.

7. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

8. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Вибрані пед. твори : у 2 кн. / за ред. Є. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С. 171–258.

9. Эльконин Д. Б. Детская психология. М. : Политиздат, 1960. 363 с.

10. Ядешко В.И., Сохина Ф.А. Дошкольная педагогика : учеб. пособие для пед. училищ. М. : Просвещение, 1978. 416 с.

Information about the author:

Smoliuk Ivan Oleksandrovych

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Voli Ave, Lutsk, 43025, Ukraine